

AZ „ÁLLAM” GENEALÓGIÁJA

A LATIN *STATUS*-TÓL A MAGYAR *ÁLLAM*-IG

Szöllősi-Baráth Szabolcs

1. Bevezetés

A társadalmi és politikai közösségként szerveződéshez szükséges a közös kötelék, de mindenképpen valamiféle egységképző tényező. Böckenförde nyomán a *genus humanum* szintű absztrakció, amely ugyan a globalizáció szempontjából megfelelően magasszintű kategória, a mindennapok politikai közösségeit nem képes átfogni, pontosabban fogalmazva gyakorlatilag kiüresedik és a közösség megszűnik kategóriaként létezni (Böckenförde 1999.125).

Ismert az, hogy az állam egységképző tényező, pontosabban a demokratikus államnak kell, hogy legyen ilyen funkciója a transz- és internacionalizálódás ellenhatásaként. Annak a bemutatása, hogy a politikai közösségek milyen uralható terekben igyekeznek ellenhatást kifejteni (intézményi, oktatás, tömegmédia), nem ennek a tanulmánynak a feladata. A jelen dolgozat azt igyekszik feltárni, hogy az állam, mint fogalom, pontosabban nyelvi fenomén milyen módon jelenik meg, milyen jelentéssel lép ki a megismerhetőbe. Amint ez tisztázható, talán sikerül rávilágítani a nyelvben is megjelenő kulturális-politikai működési terek jelentőségére a nemzetállami törekvések vonatkozásában.

A tanulmány nem indul el Frege nyomába „megtörni a szavak emberi szellem feletti hatalmát a fogalmi kapcsolatokról kialakított szóhasználatban gyakran szinte elkerülhetetlenül fellépő torzítások leleplezése révén” (Frege 1879), ugyanakkor a nyelvi analízis elkerülhetetlen. A cél leginkább az állam szó használatának vizsgálata a nyelvben (egy szó jelentése: annak használata a nyelvben – Wittgenstein), vagyis az „állam” szót jelölő kifejezés és az általa képviselt elvont politikai fogalom párhuzamos és összefonódó fejlődésének bemutatása. A vizsgálat egy fogalmi genealógiát igyekszik felvázolni, amely nem egy lineáris definíciót követ, hanem az átalakulások és viták sorozatát tárja fel.

A részletes tárgyalás előtt érdemes kitérni arra, hogy Carl Schmitt a nyelv három jelentésrétegét és a polemikus-diskurzív nyelvhasználat három módját különbözteti meg. A mindennapi természetes nyelvet, amely diffúz megkülönböztetéseken és a harc nyers formáiban eleven, a tudományos nyelvet, amely a szellemi élet különböző területeinek reflektált megkülönböztetéseiben és a harc szublimált formáiban eleven, a filozófiai nyelvet, amely a szellemi-metafizikai reflektált megkülönböztetéseiben és a harc szublimált formáiban eleven (Schmitt 1926.XX). A tanulmány megkísérli a fentiek alapján a jelentésrétegeket azonosítani, azzal, hogy a témát tekintve a polemikus-diskurzív nyelvhasználat vizsgálata nem mindenhol lesz releváns.

Az állam elnevezése a legtöbb európai nyelvben paradox módon nem egy klasszikus, politikai közösséget jelölő kifejezésből (mint a görög *polisz* vagy a latin *res publica*) származik, hanem egy olyan latin szóból, amely eredetileg „állapotot”, „helyzetet” vagy „rangot” jelentett: ez a *status*. Ez az etimológiai tény a kulcs magának az állam fogalomtörténetének megértéséhez.

2. Klasszikus előzmények

A modern államfogalom gyökerének megértéséhez először a latin *status* szó eredeti, vagyis mindennapi jelentésrétegét kell feltárni. A szó az indoeurópai *sta-* töből származik, amelynek jelentése „állni, szilárdra tenni vagy lenni”, angolul – to stand, németül – stehen (Pokorny 1959.1004). A *status* a *stare* („állni”) ige befejezett melléknévi igenevéből képzett cselekvést kifejező főnév, amely alapvetően „állapotot, pozíciót, helyzetet, módot, magatartást” jelölt (Rix 2001.598). Így a mai olasz nyelvben a *Stato* főnév még mindig nemcsak „államot”, „államiságot” jelent, hanem teljesen hétköznapi terminológiákat is – „helyzetet”, „állapotot”. Például a „lelkiállapot” kifejezés olaszul *stato d'animo*-nak fordítható

A római jogban a *status* jogi fogalom. E körben a tudományos jelentésréteg már azonosítható, de politikai konnotáció nélkül. A fogalom egy személy jogi helyzetét (*caput* vagy *persona*) írta le (Barry.1962). Ezt a jogi helyzetet három, hierarchikusan rendezett kategória határozta meg. *Status libertatis*: A szabadság állapota, amely megkülönböztette a szabad embert a rabszolgától. *Status civitatis*: A polgárjog állapota, amely a római polgárt (*civis*) különítette el az idegentől (*peregrinus*). *Status familiae*: A családi állapot, amely meghatározta az egyén helyét a családon belül, megkülönböztetve a családfőt (*pater familias*) a hatalma alatt álló családtagoktól (*alieni iuris*) (Kaser.1971, Földi-Hamza 2005.).

A *status* tehát egyértelműen az egyén társadalmi réteghez való tartozását, valamint jogi és gazdasági helyzetét jelölte, nem pedig a politikai közösséget magát (Melnik.2025.126). Arra lehet itt gondolni, hogy jelentésrétegek megmaradnak a mindennapi természetes nyelv és a tudományos nyelv szintjén, ahogyan az igéből a római magánjog területén kifejlődik a fogalom. Ugyanakkor érdemes az időben távolabb is tekinteni. Az Urbs Roma önálló politikai egység kialakulása három „tribus” (törzs) – az etruszk, a latin és a sabin – szövetségi egyesülése révén vált lehetővé. A különböző közép-olasz törzsi csoportok dialektusainak összeolvadása egy egyedülálló latin nyelvet hozott létre, és arra készítette Róma első lakóit, hogy sok szent-vallási és politikai kifejezést átvegyék a fejlett etruszk kultúrából (Maškin, 2002.590). Itt úgy tűnik, hogy a filozófiai-metafizikai jelentésréteg is azonosítható.

Loewenstein szerint a Regnum Romanum (754-509 e.Kr.) idején a *Status* fogalmát valószínűleg a Római Nép (*Populus Romanus*) legfőbb hatalmának állandóságát (stabilitását) hirdetni használták. Ez a jelentés organikusan átment a Római Köztársaság politikai rendszerébe — *Res Publica Populi Romani* (509-27 e.Kr.). A köztársasági korszakban törekedtek a római nép „imperiumának” (azaz a szabad római polgárok közösségének felsőbbrendű hatalmának) külső elismerését megszerezni. A *status* szót a *ius fetiale* szertartásokon használták az imákban, amelyek célja a legfőbb hatalom metafizikai állandóságának és örökkévalóságának megerősítése volt. Így a római nép, mint a hatalom forrása és hordozója (*imperium*), a saját legfőbb hatalmának sikerességét a kollektív tudatban megerősítve, önmagát a politikai fejlődés statikusságának és megingathatatlanságának megtestesítőjeként azonosította (Walbank 1949.15). Ez tulajdonképpen a filozófiai-metafizikai jelentésréteg, amely a fogalmat a politikumba tolt.

A *status*-szal szemben a rómaiak ténylegesen más kifejezéseket használtak politikai entitásuk leírására. A *Res Publica* egyszerre utalt az államra általában és a köztársasági államformára. Cicero fejt ki pontosan, hogy mit ért a *res publica* alatt: a nép dolga (*res populi*), egy jogi és közösségi érdekeken alapuló entitás, azaz egyszerre funkcionált jogi, politikai és erkölcsi fogalomként (Hamza.1999). Ahogyan az *imperium* is eredetileg „hatalmat”, „parancsot” vagy azt a területet jelentette, amely felett katonai fennhatóságot gyakoroltak (*imperium populi romani*). Jelentése kezdetben katonai és joghatósági volt, nem pedig a politikai testület szinonimája (Moatti 2020.118).

A fogalmi híd a *status rei publicae* amelynek jelentése „a köztársaság/közjó állapota (vagy

létezése, az állam helyzete)”. Cicero gyakran használja a kifejezést, amikor a köztársaság válságáról, stabilitásáról vagy alkotmányos rendjéről beszél. Például a *Pro Sestio*, 46. §. Ebben a beszédben Cicero a *statum civitatis* (az állam állapota) kifejezést a törvények és a rend fenntartásával azonosítja, szembeállítva azt a káosszal. Sallustius a *Catilina*-összeesküvésről szóló művében a köztársaság erkölcsi és politikai állapotának romlását írja le. *De Catilinae coniuratione*, 5.9. a *bonus atque optimus status civitatis* (az állam jó és kiváló állapota) hogyan változott meg a kapzsiság és a hatalomvágy miatt. Livius: is használja a fordulatot a politikai helyzet összegzésére egy-egy korszak vagy esemény kapcsán. *Ab Urbe Condita*, Praefatio (Előszó), 9. §. Livius itt arról elmélkedik, hogy Róma történelmének melyik szakaszában milyen volt a *status* (állapot), amikor a fegyelem meglazult.

2. A *status regni* és a hatalom személyes jellege – a Skinner-tézis

A Római Birodalom bukásával a politikai tér is széttöredezett. A központosított adózás és közigazgatás rendszere összeomlott, helyét új királyságok (*regnum*) vették át, feudális és hűbéri alapokon. A politikai hatalom személyessé vált: a király személyében öltött testet, aki nem egy személytelen bürokrácián, hanem hűbéreseinek hálózatán keresztül gyakorolta azt.

Az egyetlen átfogó, univerzális eszme a keresztény közösség, a *Res Publica Christiana* maradt. Ez az Szent Ágostontól örökölt koncepció a *res publica* eszméjének továbbélését mutatja, de már egy spiritualizált, egyetlen világi hatalomtól elszakított formában, amely gyakran felülírta az egy-egy királysághoz való hűséget (Augustinus). A kor politikai szókincse ezt a személyes és fragmentált valóságot tükrözte: a *regnum* (királyság), a fejedelemség és a városállam a személyes vagy közösségi uralom különböző formáit jelölték.

Quentin Skinner történész munkássága kulcsfontosságú a *status* szó középkori jelentésváltozásának megértéséhez. A politikai kontextusban a *status* szót először az uralkodó személyes rangjára, állapotára és méltóságára használták: ez volt a *status regis* vagy *estat du roi* (a királyi birtok/állapot). A „saját államát fenntartani” (*mantenere lo stato*) ekkor még az uralkodó személyes hatalmának és tekintélyének megőrzését jelentette. A döntő logikai és szemantikai ugrás abból a gyakorlati felismerésből fakadt, hogy az uralkodó a saját személyes rangját (*status regis*) csak akkor tudta megőrizni, ha birodalmának jólétét és stabilitását is fenntartotta. Ez a felismerés a két fogalom fokozatos összeolvadásához vezetett (Skinner 1989).

A *status* kifejezés lassan áttevődött a birodalom állapotára, a *status regni*-re (a királyság állapotára). Ez az a pillanat, amikor a *status* elkezdett elszakadni az uralkodó személyétől, és magához a politikai testülethez kapcsolódott, ezzel egyértelműen politikai és területi jelentést nyerve. A hatalom elszemélytelenítésének folyamatát paradox módon egy olyan kifejezés tette lehetővé, amelyet eredetileg az uralom legszemélyesebb aspektusának – a király saját rangjának és méltóságának – leírására használtak. A gyakorlati kormányzati szükségesség különbséget tett az uralkodó személyes jóléte és az általa kormányzott birodalom jóléte között. Ahhoz, hogy személyes *status*-át fenntartsa, biztosítania kellett a királyság jó *status*-át. Ez a gyakorlati kapcsolat szemantikai hidat alakított ki. Idővel a fenntartás tárgya (a birodalom) fontosabbá vált, mint az alanya (a király). A *status* szó követte ezt a változást, lassan levette személyes kötődését az uralkodóhoz, és a tartós politikai entitáshoz kapcsolódva. Ez a metonímia klasszikus esete, amely fogalmi változást idézett elő: az uralkodó állapotát jelölő kifejezés a birodalom állapotát jelölő kifejezéssé, végül pedig magát a birodalmat jelölő kifejezéssé vált.

Itt a fogalom már csak a metafizikai-filozófiai jelentésrétegben működik. A hétköznapi nyelvhasználatot régen elhagyva, végül a keresztény tanítás a (jog)tudományi rétegből fokozatosan átemelte azt a politikumba.

3. A szuverén cselekvő

Niccolò Machiavelli forradalmi szóhasználata a *Fejedelem* (kb. 1513) című művében fordulópontot jelentett a modern államfogalom kialakulásában. Machiavelli volt az első jelentős gondolkodó, aki következetesen használta a *lo stato* kifejezést egy olyan személytelen, kényszerítő hatalmi gépezet jelölésére, amely elkülönül mind az uralkodótól, mind a néptől. Számára a cél a *mantenere lo stato* (az állam fenntartása), egy olyan cél, amely a hagyományos erkölcsi kereteken túli cselekvéseket is igazol (Nederman 2025).

A *Fejedelem* nyitómondata a *stato* szót használja a legfőbb politikai szervezet minden formájának leírására, ami egy kulcsfontosságú általánosítás. Bár Machiavelli *stato*-ja gyakran még az uralkodó személyes birtokaként (*dominium*) jelenik meg, és nem egy teljesen elvont jogi személyként, a hatalom mechanikájára való összpontosítása, amely független az uralkodó erőnyeitől, döntő újításnak számított. Az államérdek (*ragion di stato*) fogalma, bár később Botero népszerűsítette Machiavelli kritikájaként, innen ered: az az eszme, hogy az állam érdekei mindenkinek felett állnak (Nederman 2025).

Jean Bodin *Hat könyv a köztársaságról* (1576) című műve fogalmi és jogi szigort adott a formálódó állameszmének, vagyis az *état*-nak. A francia *état* szó a latin *status*-ból, az ófrancia *estat*-on keresztül származik. Bodin központi hozzájárulása a szuverenitás elméletének kidolgozása volt, amelyet „a köztársaság abszolút és örökös hatalmaként” (*puissance absolue et perpetuelle d'une République*) határozott meg (Franklin 2008). Ez a hatalom oszthatatlan volt, és magában az államban rejlett. Ez megteremtette azt a jogfilozófiai keretet, amely az *état*-t egy meghatározott területen belüli legfőbb jogi és politikai hatalomként definiálta, elkülönítve azt a kormánytól, amely a hatalmat gyakorolja. A *coup d'état* („államcsíny”) kifejezés jól példázza, hogyan szilárdult meg az *état* mint a szuverén politikai entitás elnevezése.

Az angol *state* szó 1200 körül került a nyelvbe az ófrancia *estat* és a latin *status* szavakból. Politikai jelentése, amely „az ország állapotának” értelméből fejlődött ki, az 1530-as évekre szilárdult meg. Hobbes kulcsfontosságú hozzájárulása az volt, hogy az államot mesterséges személyként, egy „Leviatánként” fogta fel, amelyet az egyének társadalmi szerződéssel hoznak létre, hogy elkerüljék a természeti állapot erőszakosságát. Gyakorlatilag egyedül a metafizikai-filozófiai jelentésréteg, ahol a fogalom észlelhető: az állam már nem csupán egy fenntartandó állapot vagy egy jogi szuverén, hanem egy önálló akarattal rendelkező, különálló entitás, amelyet a kormányzottak beleegyezése hoz létre biztonságuk érdekében.

A modern államfogalom nem egyszerre, hanem három, egymásra épülő szakaszban alakult ki, amelyeket Machiavelli, Bodin és Hobbes munkássága fémjelez. Machiavelli elvonatkoztatta a hatalmi gépezetet (*lo stato*) az uralkodó személyétől, és egy pragmatikus, gyakran amorális eszköznek tekintette. Bodin jogfilozófiai keretet adott ennek a gépezetnek, meghatározva annak lényegét, a szuverenitást. Végül Hobbes személyiséggel és akarattal ruházta fel ezt a szuverén jogi keretet, a társadalmi szerződés elméletével egyetlen cselekvőként, „mesterséges személyként” megalkotva azt. Ez a fejlődés egyértelmű intellektuális oksági láncot mutat: a hatalompolitika gyakorlati valósága (Machiavelli) új jogelméletet (Bodin) igényelt, amely pedig új politikai kötelezettség- és személyiségelméletet (Hobbes) tett szükségessé.

A német *Staat* szó ugyanabból a latin-román töből származik, és kezdetben szintén „rangot” vagy „állapotot” jelentett, mielőtt francia és holland hatásra elnyerte politikai értelmét (Kluge.2011). A német fejlődés azonban – Hegel miatt - a filozófiai absztrakció magas foka miatt egyedülálló. Hegel számára *der Staat* nem csupán a biztonság eszköze (mint Hobbesnál), hanem „az etikai eszme valósága” és „Isten útja a világban” (Es ist der Gang Gottes in der Welt, daß der

Staat ist, sein Grund ist die Gewalt der sich als Wille verwirklichenden Vernunft) Hegel koncepciója az állam, mint elvont entitás végső apoteózisát jelenti: egy racionális organizmust, amely az egyéneknek megadja valódi szabadságukat és etikai életüket.

4. A magyar neologizmus

A 19. századi Magyarország történelmi és intellektuális kontextusát a Habsburg Birodalmon belüli helyzet, a nacionalizmus felemelkedése és a modern magyar politikai és tudományos szókincs megteremtésének sürgető igénye határozta meg, amely a domináns latin és német nyelvet volt hivatott felváltani. Az 1770-es évektől az 1870-es évekig tartó magyar nyelvújítási mozgalom egy tudatos erőfeszítés volt a szókincs létrehozására.

Az állam szó részletes etimológiai elemzése kimutatja, hogy az egy neologizmus, amely írásban először 1836-ban (mások szerint 1833) jelent meg. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz. I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967). az első írásos adatot 1833-ból idézi a Tudományos Gyűjtemény című folyóiratból. Az Etimológiai szótár: Magyar szavak és toldalékok eredete (Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2021.) A szóalkotást a reformkori nyelvújítóknak, különösen Szemere Pálnak tulajdonítja.

A szót tudatosan alkották a magyar *áll* igéből az *-m* főnévképzővel, a latin *status* (a *stare* igéből) és annak német megfelelője, a *Staat* közvetlen mintájára. Ez a szóalkotási mód tökéletes példája a tükörfordításnak (*calque*). A szó megalkotása és elterjedése során egy korábbi neologizmussal, az 1786-ban alkotott *álladalom* szóval versenyzett, amelyet végül kiszorított a használatból. Ez is mutatja a korszak nyelvújítási vitáinak eleven természetét.

A modern nyugat-európai államfogalom már a magyar nyelvű kifejezés sikeres megalkotása és elterjedése előtt aktívan jelen volt és viták tárgyát képezte a magyar politikai gondolkodásban, gyakran latin vagy német nyelven. A nyelvújítók nem új eszmét találtak ki, hanem egy már meglévő fogalom számára hoztak létre magyar nyelvi formát. Az *állam* szó sikere éppen abban rejlett, hogy tökéletes etimológiai rezonanciában állt a latin/német gyökerekkel, így egyszerre hatott autentikusan magyarnak (*áll*) és fogalmilag modernnek. A magyar nyelv 1844-es hivatalossá tétele kulcsfontosságú volt ebben a folyamatban, amely megszilárdította az olyan kifejezések szükségességét és használatát, mint az *állam*. Az *ország* (mint földrajzi terület) és az *állam* (mint politikai szervezet) közötti fogalmi különbségtétel ennek az új szókincsnek a központi elemévé vált (Takács 2015). A 19. századi Magyarország számára az „állam” fogalmának és szavának átvétele nem csupán filozófiai vagy nyelvészeti gyakorlat volt, hanem a Habsburg birodalmi struktúrával szembeni politikai önmeghatározás alapvető aktusa. Egy magyar *államról* beszélni implicit módon olyan szuverenitást és politikai önállóságot jelentett, amely megkérdőjelezte Magyarország puszta tartományi státuszát.

Kovács Ferenc mértékadó munkája az állam szó etimológiáját nem tárgyalja, ugyanakkor arra tér ki, hogy a forrásokban az államfogalom két értelmével lehet találkozni (Kovács 1964.36). Az államot magyarul országnak, latinul *regnum*-nak nevezték. Az ország (= uraság) nemcsak a király úr-tartozékát, vagyonát, magánuradalmát (a patrimoniális államot) jelentette, hanem királyi kíséret értelmében, a nagybirtokosokat is. (Az ország szó tekintetében az idézett mű 28. oldala ad leírást, amely szerint ha a honfoglaló vezérek, törzsfők neve úr volt, ebből logikusan következik, hogy az *u r a l m u k* alá tartozó társadalmilag szervezett egységet úrság-nak, uraság-nak (uruság) kellett hívni).

5. Összefoglalás

Látható volt a fentiekből a hétköznapi nyelvhasználati jelentésréteg fokozott átalakulása, ahogyan az ige (*sta*)a fizikai állapot leírásától, az antik személyes jogi helyzet (*status*) jelölésén át a modernkori, politikai hatalmat megtestesítő elvont entitásig vezetett (*state*, *Staat*). A magyar példa érdekes modellt a tágabb európai eszmetörténetben. Az „állam” szó tudatos megalkotása tükörfordítással egy olyan aktus volt, amelyben a magyar reformkori gondolkodók a nyugat-európai fogalomfejlődés implicit folyamatát egy explicit, új nyelvi formában rögzítették. Ennek a fogalmi fejlődésnek a tartós öröksége ma is érezhető. Az állam, mint kényszerítő gépezet (Machiavelli/Hobbes) és az állam, mint etikai közösség (Hegel/Rousseau) közötti feszültség a modern politikai gondolkodás egyik központi konfliktusa marad – egy olyan konfliktus, amely magának a szónak a történetébe van beágyazva.

A fogalmi elszakadás más formája szintén tapasztalható. A bevezetőre visszacsatolva az állam, mint béketeremtő és cselekvő egységként is megismerhető, ugyanakkor a fogalomra további jelentésrétegek rakódnak. A tudományos nyelvben, azaz a szellemi élet különböző területeinek reflektált megkülönböztetései (politikatudomány, jogtudomány, szociológia) adnak tartalmat a fogalomnak. Demokratikus állam, autokratikus állam, jurisztokratikus/bírói állam azok a fogalmak, ahol már nem az entitás ténye a kérdés, hanem annak minősége. Mindez odáig jut, hogy nem csak minőségi megkülönböztetés tehető, hanem rétegződés a fogalmon belül.

Pokol Béla „kettős állam” elmélete szerint a modern alkotmányos berendezkedésekben két, egymásra rétegződő hatalmi szint működik: „alul” a választásokra és a törvényhozásra épülő demokratikus-politikai állam, „felül” pedig egy jurisztokratikus réteg, amely az alkotmánybíráskodásra és alapjog-dogmatikára támaszkodva képes a politikai döntéshozatal felett tartós befolyást gyakorolni. A kettősség mögött a „jogrendszer megduplázódása” áll: a hagyományos (törvényi, dogmatikai és rendesbírói) jogrétegek fölé egy primátussal bíró „alkotmányi jog” települ — saját precedensjoggal és dogmatikával —, amely szükség esetén megsemmisítheti a törvényeket és „felülírhatja” a klasszikus jogági megoldásokat; ez a jogi duplázódás politikai akaratképzési duplázódást, végső soron „kettős államot” eredményez. (Pokol.2020).

Irodalomjegyzék

- Böckenförde, Ernst-Wolfgang – Staat, Nation, Europa, Studien zur Staatlehre, Verfassungstheorie und Rechtsphilosophie, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1999. (fordította Arató Balázs, 2020)
- Cicero, Marcus Tullius. *De re publica. Az államról.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1999. Fordította: Hamza Gábor.)
- Gottlob Frege *Begriffsschrift* (Fogalomírás) 1879
- Franklin, Julian H. Sovereignty and the mixed constitution: Bodin and his critics from II - Religion, civil government, and the debate on constitutions Published online by Cambridge University Press: 28 March 2008
- Kaser, Max. *Das Römische Privatrecht. Erster Abschnitt: Das altrömische, das vorklassische und klassische Recht.* C.H. Beck, München, 1971.
- Kluge, Friedrich. *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache.* 25. kiadás, De Gruyter, Berlin/Boston, 2011
- Kovács Ferenc A magyar jogi terminológia kialakulása Akadémiai Kiadó Budapest, 1964
- Maškin, N. A. (2002). *Istorija starog Rima* (9-o izd.). Beograd: Naučna. 590 s.
- Melnyk Viktor: FROM RES PUBLICA TO STATO: ANCIENT ROMAN AND MEDIEVAL TERMINOLOGIES OF THE CONCEPT OF THE STATE AND THEIR EARLY MODERN TRANSFORMATIONS ISSN 2415–881X *Politology Bulletin*, Issue 95 (2025)
- Moatti, Claudia. „The notion of *res publica* and its conflicting meanings at the end of the Roman Republic.” In: *Libertas and Res Publica in the Roman Republic*, Brill, 2020, 118–137.
- Nederman, Cary, "Niccolò Machiavelli", *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2025 Edition), Edward N. Zalta & Uri Nodelman (eds.),
- Nicholas, Barry. *An Introduction to Roman Law.* Oxford University Press, Oxford, 1962
- Pokol Béla Kettős állam és jogduplázódás Alapjogokért központ, 2020.
- Pokorny, Julius. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.* Francke Verlag, Bern-München, 1959.
- Rix, Helmut, et al. *Lexikon der indogermanischen Verben: Die Wurzeln und ihre Primärstammbildungen.* Dr. Ludwig Reichert Verlag, Wiesbaden, 2001.
- Schmitt, Carl Der Begriff des Politischen. München 1926.
- Skinner, Quentin. "The State." In *Political Innovation and Conceptual Change*, szerkesztette: Terence Ball, James Farr, és Russell L. Hanson, 90–131. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
- Szent Ágoston. *De civitate Dei.* Kairosz Kiadó Budapest
- Takács Péter, Az Államok nevééről Állam - és Jogtudomány LVI. évfolyam • 2015 1. szám 44
- Walbank, Frank W. (1949). *Klasszikus filológia*, 44(1), 15 — 19